

Luka Pezelj

Smiljan

luka.p.gs@gmail.com

Stručni članak

(primljeno 8. srpnja 2018.)

UDK 391-055.2(497.562)Donja Pazarišta

SVEČANI ŽENSKI KOŽUN S PODRUČJA PAZARIŠTA

U radu se donose rezultati terenskog istraživanja provedenog na području sela koja pripadaju Donjem Pazarištu, a odnose se na jedan dio ličke ženske tradicijske nošnje. Istraživanje je provedeno prvenstveno kako bi se otelo zaboravu sjećanje na svečani ženski kožun, potvrdilo postojanje svečanih oblika kožuna sa svojom specifičnom bojom i drugačijim načinom izrade nego što se to danas predstavlja. Pazariški primjerak sačuvan je samo u sjećanju kazivača, a analogije su pronađene kod primjeraka iz Kaluđerovca i Perušića. Ujedno je težnja rada da bude putokaz k valorizaciji, ali i rekonstrukciji ovog dijela narodne nošnje u okviru djelovanja ličkih folklornih društava.

Ključne riječi: koža, Lika, ogledalca, Pazarišta, ženski svečani kožun

Lika je hrvatska regija u kojoj zbog njezina zemljopisnog položaja veći dio godine prevladava planinska klima s hladnim vjetrovima i padalinama. Stoga je klima oblikovala izgled svakodnevne i svečane narodne nošnje. Siromaštvo velikog dijela stanovništva, osobito ruralnog područja, uvjetovalo je da se svakodnevna - radna, ali i svečana odjeća izrađuje od materijala koji su tada bili dostupni i iz kojih se mogla što jednostavnijim postupkom izraditi odjeća. U prvom redu da ih štiti od velikih hladnoća, a svakako i kao ruho koje su nosili u svečanim trenucima ili važnim događajima.

Osim lana i konoplje od kojih su se radili ljetni dijelovi nošnje i dijelovi koji su zbog nježnije strukture lana služili kao donje rublje, najčešći i gotovo jedini svima dostupan materijal za izradu odjeće bila je ovčja vuna dobiivena od autohtone ovce pramenke, iskorištavana u svim njezinim oblicima.

Veći dio vune nakon tkanja pretvaran je u sukno koje je kasnije najčešće stupano i od kojeg su se radili dijelovi i muške i ženske odjeće.

Tijekom hladnih zimskih dana muškarci su, osim debelih vunениh pletениh **maja** i **čermi** (**ječerma**), tijekom zime najčešće nosili suknene kapute zvane **aljinac**, **ljinac** ili **ćurak**, dok gotovo pa nigdje nema izvornih sačuvanih ženskih gornjih odjevnih predmeta, iako je poznato (Hećimović Seselja, 1985:101-102) da su žene nosile i razne suknene kaputiće. Također se obvezno nosio i veliki pleteni vuneni šal zvan **plet** kao i kožuni od ovčje kože.

Od prije mi je poznat podatak¹ da se u Lici do kraja Drugog svjetskog rata vrlo često ili skoro svakodnevno nosio kožun od štavljene ovčje kože. Danas je uvriježeno mišljenje da su kožune nosili većinom muškarci, da su to bile samo uštavljene i nespretno skrojene ovčje mješine neuglednog oblika koje su većinom nosili pastiri čuvajući ovce te da im je jedina zadaća bila zaštita od studeni. U novije vrijeme rijetko gdje se spominje da su kožune nosile i žene, a osobito ne neke svečanije oblike. Rijetko koje folklorno društvo u Lici ima sačuvane izvorne oblike ženskog kožuna, osim HKUD-a Perušić koji ih ne koriste često prilikom nastupa. Do sada nije zabilježeno ni da ih ostali KUD-ovi koriste kao dio tradicijskog ruha. Vrlo rijetko se nose i muški primjerci kožuna, a i oni KUD-ovi koji ih prilikom nastupa nose, nažalost imaju izrađene kožune koji ne čine vjernu repliku svečanih originala. Prema izgledu, to su jednostavnije skrojene kožuni, bez posebnih ukrasa po sebi koji pripadaju kategoriji svakodnevne odjeće.

U većini ostalih hrvatskih regija u kojima je u vrlo maloj mjeri zastupljena vuna i štavljenje kože i danas postoje i nose se svečani oblici kožuna. Najbolji primjer, ako ne i najljepši su **kožni muški i ženski pršnjaci** u Slavoniji, osobito u brodskom Posavlju.² Radi se o obojenom janjećem kožuniću iznimne ljepote i vrlo kićenom dijelu narodne nošnje. Ukrašen je velikim brojem ogledalaca, finim krznom i nazubljenim raznobojnim komadićima kože. Promatrajući danas narodne nošnje diljem Hrvatske, vidi se težnja što bogatijeg ukrašavanja ženskih odjevnih predmeta, u

1 Od ranije poznati podaci iz svakodnevnih razgovora starijeg stanovništva gospičke okolice

2 Većina današnjih folklornih društava tog kraja ih nosi na svojim javnim nastupima

skladu s ekonomskom moći i društveno-socijalnim prilikama pojedinog kraja. Stoga jednostavnost ličke ženske nošnje, odnosno izostanak brojnih ukrasnih detalja i dodataka, možda ponajprije možemo dovesti u vezu sa stanjem istraživanja.

Otkrivši slučajno podatak o svečanom kožunu koji su nosile žene u selima koje pripadaju Pazarištu do početka Drugog svjetskog rata, ali i još koju godinu kasnije, odlučio sam se posvetiti tome i provesti terensko istraživanje o tom zaboravljenom odjevnom predmetu.

Istraživanjem su obuhvaćena sela na području Pazarišta (zaselci Dubrava, Aleksinica, Podastrana, Velika i Mala Plana i Kaluđerovac). Dvoje je kazivača potvrdilo³ da su i u ostalim mjestima udaljenim dvadesetak kilometara (posebice oko Perušića, Malog Polja i Janjačke Kose) također nošeni svečani ženski i muški kožuni.

PRIČA O PAZARIŠKOM KOŽUNIĆU

Kako do sada nisu zapisane informacije niti je bila zabilježena uporaba svečanog kožuna s ukrasima poput umetnutih ogledalaca, postojala je određena sumnja da bi bilo riječi o ličkom tradicijskom odjevnom predmetu kojeg su žene nosile u svečanim prilikama. Mogla je biti riječ o eventualno jednom jedinom primjerku, kao dijelu ženina **miraza** ili **dote** iz drugih hrvatskih krajeva. Prva moja saznanja odnose se na kožun koji je pripadao početkom 50-ih godina 20. stoljeća tada već starijoj ženi iz zaselka Podkosa u Pazarištima. Bila je to **Roža Šimić**, djevojačkog prezimena Živković⁴, i taj kožunić je vrlo često nosila kada bi se »dotjerala« i išla u crkvu, u posjet k rodbini ili prijateljima u selo. Radilo se o kraćem kožunu, dužine do pojasa ili malo ispod njega koji je na džepovima bio ukrašen dvama ogledalcima u obliku romba te je bio opšiven finim crnim štavljenim janječim krznom i obojen u tamniju narančastu boju. Kopčao se pomoću tri puce napravljene od opute, a nošen zakopčan, pripijajući se uz tijelo, naglašavao ženske atribute.

3 Prema kazivanju Ivke Tićac i Eve Arbanas

4 Ostali podaci nepoznati

Daljnijm terenskim istraživanjem nije se došlo do točnog podatka od kada se kožun javlja u takvom svom obliku, ali je utvrđeno da je takve svečane, ali i obične primjerke kožuna, radila žena u mjestu Kaluđerovac do 50-ih godina dvadesetog stoljeća.⁵ Specifičan izgled kožuna je najprije shvaćen kao slučajnost, dok je kasnije potvrđeno da je u takvom svom obliku u pravilu uvijek izgledao. Njegov dio bila su na dva džepa na **pridnjacu** kožuna ušivena ogledalca i to najčešće u obliku romba, iako su se javljali i drugi oblici (srce). Koliko je do sada bilo poznato, odjevni predmeti Ličana nisu na sebi imali ukrase od takvih materijala. Najčešći ukrasi bili su, i to do početka 20. stoljeća, srebrne toke i **puce**, prišivene na svečane muške **ječermes** te metalne zakovice i **ilike** na kožnim **ćemerima**. »Ženski« ukras je činila **srma** (zlatovez) na kićenim kličanim torbama. Razlog zašto su tadašnji majstori stavljali ogledalce na odjevni predmet, i još k tome u obliku romba, najvjerojatnije leži u činjenici da je postojalo određeno vjerovanje i/ili praznovjerje da komadi stakla ili ogledala »tjeraju uroke«. Tako je poznato⁶ npr. ukrašavanje stakalcima vrha preslice za vunu, često u obliku romba.

Oblik romba možemo pronaći i na različitim mjestima u kućanstvu. Njegova je uloga dvojaka, i kao ukrasnog elementa, i kao simboličkog elementa u zaštitnoj funkciji »tjeranja nesreće i uroka«. Nalazimo ga podjednako na ulaznim kućnim vratim (sl. 2.) ili drugim drvenim dijelovima stambenih objekata (sl. 1.) i uporabnih predmeta (sl. 3.), a naposljetku su uočeni i na vratnicama namještaja (sl. 4.). Ipak, dozvoljavamo mogućnost da se taj geometrijski oblik jednostavno generacijski prenosio i koristio vrlo često bez nekog posebnog značenja i tako postao dio tradicijskog izričaja.

TERENSKO ISTRAŽIVANJE

Prikupljajući saznanja na terenu, prvenstveno kroz razgovore sa starijim stanovništvom, intenzivno je tražen eventualno sačuvan primjerak ili ostatak svečanog kožuna, iz kojega bi bile vidljive pojedinosti koje bi

5 Prema kazivanju Ivke Tićac, Marije Levar, Eve Arbanas i Ane Erbić

6 Osobno posjedujem jednu takvu preslicu

Sl.1. stupovi **ganka**,
Dubrava-D. Pazarište

Sl. 2. Ulazna vrata, Dubrava – D. Pazarište

Sl.3. Tobalac (**tobalica**)
za brus iz Kalinovače

Sl.4. Vratnica ormara, Dubrava – D. Pazarište

znatno olakšale ili omogućile njegovu rekonstrukciju. Isprva se činilo da neće biti nikakvih rezultata i da je potraga uzaludna.

No tragom podatka da je takve kožune radila osoba iz Kaluđerovca, u selu su pronađeni primjerci jednog svečanog ženskog i muškog kožuna, a naknadno i kožuna iz Perušića. Svi pronađeni primjerci imaju skoro identične karakteristike, kao i ženski svečani kožun koji je predmet istraživanja te pruža nove spoznaje o zaboravljenom tradicijskom odjevnom predmetu.

SAČUVANI PRIMJERAK ŽENSKOG SVEČANOG KOŽUNA U PERUŠIĆU

Sačuvani primjerak svečanog ženskog kožuna (sl. 5.) potječe iz mjesta Perušić ili njegove okolice i nije poznat njegov prvotni vlasnik ni podatak o njegovoj starosti. Trenutno se nalazi u vlasništvu KUD-a Široka Kula iz Široke Kule.

Ovaj pronađeni primjerak je stvarni i najveći dokaz o nekadašnjem postojanju svečanog ženskog kožuna koji je imao svoju specifičnu narančasto crvenkastu boju te je njegov izgled, kao i pronađeni kožun u Kaluđerovcu, uvelike različit od današnjeg poimanja kožuna. Perušićki primjerak je svojim cjelokupnim izgledom vrlo sličan pa se može reći u pojedinim dijelovima skoro i identičan glavnom predmetu našeg istraživanja i ovog rada.

Kožun je dobro sačuvan i ima mala oštećenja, odnosno razderotine na gornjem dijelu iznad otvora za desnu ruku.

Izrađen je od 3 dijela, od ušavljene janjeće kože koji su spojeni na leđima i ramenima. Pronađeni primjerak nema »proširenje«, odnosno umetnuti dio na ramenima kao, po kazivanju, istraživani primjerak i kaluđerovački primjerak. Najvjerojatnije je taj dio na ramenima bio prišiven radi ljepšeg izgleda kožuna i jednostavnijeg, kvalitetnijeg spajanja dijelova.

Dužina ovoga primjerka koji seže do ispod pojasa podudara se s podacima kazivača za dužinu primjerka s područja Pazarišta.

Jedina razlika je u dužini obruba crnim runom. Perušićki kožun ima dužu vunu, za razliku od kraćeg pazariškog.

Izgled džepova na **pridnjacu** (sl. 7.), odnosno manji džepovi koji više imaju ukrasnu negoli praktičnu vrijednost te mjesto i način na koji su postavljeni na kožun, u cijelosti su istovjetni. Isti su na rubovima pričvršćeni kožnom oputom, a na vrhu se nalazi našiveno crno runo ukrasne namjene. Prema prikupljenim i zasad dostupnim informacijama, jedina razlika je kraće, oko 3 cm dužine, ukrasno crno runo na džepovima ako je bilo našiveno jer kaluđerovački primjerak, kao ni pazariški, čak i nije imao ukrasno runo.

Sl. 5. Ženski svečani kožun iz Perušića, prednja strana (pridnjac), KUD Široka Kula

Sl. 6. Ženski svečani kožun iz Perušića, zadnja strana, KUD Široka Kula

Sl. 7. Detalj džepova perušičkog primjerka

Sl. 8. Detalj perušičkog kožuna – »cvjetić« i prepletene trake opute

Specifičan detalj potvrđen kazivanjima s terena⁷ je podatak da kožun s područja Pazarišta ima najčešće stakleni umetak na sredini džepova, odnosno ogledalce u obliku romba, što kod perušičkog i kaluđerovačkog nije slučaj.

Kopčanje je identično svim kožunima, odnosno sapinjali su se s tri **puce** (sl. 8.) izrađene od štavljene kože (**opute**) koji svojim izgledom podsjećaju na **cvjetić**, a zatezali se kožnom oputom našivenom na suprotnoj strani.

Kod pazariškog primjerka nije bilo drugih ukrasa na njemu osim spomenutog ogledalca i našivenog crnog runa, dok perušički primjerak kao ukras ima umetnute sa svake strane **pridnjaca**, po dvije isprepletene trake od opute (sl. 8.).

Prisustvo boje na perušičkom i kaluđerovačkom kožunu, kao i pazariškom prema kazivanju, ukazuju da uvriježeno mišljenje o kožunima isključivo bijele boje (nebojano) nije posve točno. Ili barem ne kod svečanih primjeraka.

PRIMJERAK SVEČANOG ŽENSKOG KOŽUNA U SELU KALUĐEROVAC

Primjerak svečanog ženskog kožuna pronađen je u selu Kaluđerovac (sl. 9.). Slučajno su ga pronašla dvojica kolekcionara i istraživača narodnih običaja i nošnji (Ivan Starčević i Ivan Delač). Pronađen je u napuštenoj i ruševnoj starinskoj ličkoj kući nepoznata vlasnika. Izgled mu je gotovo u potpunosti identičan pazariškom kožunu. Boja je zbog starosti oštećena, ali se na određenim dijelovima vide ostaci izvorne nijanse crvenkasto narančaste boje.

Prilično je oštećen, no cjelokupnim vanjskim izgledom, načinom izrade, svojom dužinom i detaljima, jednako kao i pronađeni primjerak iz Perušića, predstavlja pravu sliku nekadašnjih svečanih kožuna. Razlika između ovih dvaju primjerka je u dužini štavljenog janječeg krzna crne boje kojim je optočen kožun po rubovima. Kod kaluđerovačkog, ono iznosi do ispod pojasa i podudara se s opisom dužine istraživanog primjerka s područja

7 Prema kazivanju Ivke Tićac, Ane Pezelj, Ruže Rukavine, Marije Levar, Stipe Levar, Eve Arbanas i Ane Mandekić

Sl. 9. Prednja strana kožuna iz Kaluđerovca

Sl. 10. Oštećenja na leđnom dijelu kožuna i ukras ili potpis

Sl.11. Džepovi kaluđerovačkog primjerka

Sl. 12. Detalj kopčanja

Pazarišta, kao i svojom širinom oko 2-3 cm. Pričvršćeno je cijelom dužinom kožnom oputom.

Svečani kožun iz Kaluđerovca izrađen je od triju dijelova ušavljene janjeće kože koji su spojeni na leđima i ramenima. Na ramenima ima ušiveni dio, odnosno »proširenje«, kao što je to navedeno za pazarišni. Specifičnost primjerka iz Kaluđerovca je ukras na donjem dijelu leđa i nije poznato je li predstavljao samo ukras ili je bio »potpis« majstora koji ga je izradio. Postojala je sumnja da se radi i o zakrpi na mjestu gdje je kožun bio eventualno oštećen, ali detaljnim pregledom utvrđeno je da nema oštećenja na tom dijelu.

Izgled džepova na **pridnjacu**, odnosno manji džepovi koji više imaju ukrasnu negoli stvarnu funkciju te mjesto i način na koji su postavljeni na kožun, također se podudaraju s opisom primjerka iz Pazarišta. Isti su pričvršćeni kožnom oputom, a na vrhu ne nalazimo našiveno runo, kao ni stakleni umetak na sredini džepova, odnosno ogledalce u obliku romba.

Kopčanje je identično pazariškom kožunu. I kaluđerovački se sapinjao s tri **puce**, napravljene od štavljene kože (opute). Svojim izgledom podsjećaju na **cvjetić**, a također su se sapinjale kožnom oputom našivenom na suprotnoj strani.

Po opisu pazariškog kožuna, osim spomenutih ogledalaca, na džepovima nije bilo drugih oblika ukrašavanja, dok su i kaluđerovački i perušički imali kao ukras umetnute s lijeve i desne strane **pridnjaca** po dvije trake od opute međusobno isprepletene. Moguće je stoga i da je kožun nošen u Pazarištima imao takav ukras.

PRIMJERAK MUŠKOG KOŽUNA U SELU KALUĐEROVAC

Jedan primjerak muškog kožuna nalazi se u vlasništvu Ivana Arbanasa, rođ. 1934. iz sela Kaluđerovac (Sl. 13.). Star je preko pedeset godina i nažalost je u vrlo lošem stanju. Blijedo žuta boja je zasigurno rezultat kemijskih procesa uslijed uvjeta korištenja, čuvanja i patiniranja izvorne bijele. Ušavljeno janjeće unutarne krzno je još uvijek bijele boje, dok je po rubovima (osim oko ramena i otvora za ruke) našiveno štavljeno janjeće krzno crne boje širine oko 3 cm. Isto štavljeno janjeće krzno crne boje je našiveno i po gornjem rubu džepova. Krzno je na obje strane prišiveno

*Sl. 13. Ivan Arbanas,
Kaluderovac, u svom kožunu*

*Sl. 14. Polukružno oblikovani
džep muškog kožuna*

*Sl. 15. Puce u obliku valjčića
na muškom kožunu*

Sl. 16. Ivan Pocrnić iz Perušića

smeđom tankom oputom. Dužine je do ispod struka s dva manja džepa na **pridnjacu**.

Džep (sl. 14.) je polukružnog oblika i istovjetan je ženskom pazariškom kroju džepa. Opšiven je u potpunosti tankom smeđom oputom, a po vrhu našiveno i oputom učvršćeno crno štavljeno janjeće krzno širine oko 3 cm. Džep je užeg kroja i u njega može stati jedino šaka ili neki manji osobni predmet.

I ovaj se kožun kopčao **pucama** (sl. 15.) izrađenim od kože opšivene oko drvenog »**valjčića**«, a sapinje se trakom od opute. Kopčanje i materijal je isti kao i kod ženskih primjeraka, ali je oblikovanje *puce* drukčije. Ima naznaka da su pojedini i ženski kožuni u Pazarištima umjesto dugmeta od kože imali napravljeno drveno dugme.⁸

Zanimljiv primjerak kožuna zapazio sam na fotografiji (sl. 16.) s ličke večeri održane prije nekoliko godina u Kanadi, a objavljena je na internet-skoj stranici »Grupa Donja Pazarišta«.⁹ Kožun je nosio hrvatski iseljenik Ivan Pocrnić iz Perušića, dok su mi svi ostali podaci nedostupni (porijeklo, starost, je li rekonstrukcija i sl.).

Može se pretpostaviti da se najvjerojatnije radi o novonapravljenom kožunu. Svi kazivači kojima je pokazana ova fotografija identificirali su boju kožuna **kao istu** kakva je nekad bila na svečanim ženskim kožunima. Podudarnost pretpostavljene rekonstrukcije iz Kanade s našim primjercima prepoznaje se u dužini do ispod pojasa i prema »proširenju« na ramenima opšivenom oputom, kao i načinu kopčanja pomoću opute. Svi drugi dijelovi se znatno razlikuju od opisa kazivača.

PRIPOVJEDAČI O KOŽUNU¹⁰

Budući da ne postoji sačuvani izvornik iz Pazarišta, osim prije opisanih sličnih primjeraka pronađenih u susjednim selima, do svih više ili manje

8 Samo je jedna osoba to potvrdila – Marija Levar

9 <https://web.facebook.com/groups/151227911598335/?fref=ts>; pristupljeno 10. 8. 2016.

10 Kazivanja mještana sela zapisana su isključivo i doslovno.

preciznih detalja o izgledu kožuna došlo se jedino prikupljajući informacije od starijeg stanovništva i to uglavnom starijih žena. Postoje vrlo male razlike prilikom opisa predmeta, a te možemo pripisati dugom razdoblju i davnom nestanku te prestanku uporabe kožuna. Moguće je da su postojale razlike uvjetovane željama onih koji kožune nose i za kojih se izrađuju ili su postojali detalji u kojima se mogao prepoznati izrađivač. Danas bismo rekli da je pojedini majstor **brendirao** potpisom svoj proizvod.

Najveći broj pripovjedača koji su rođeni u približno isto vrijeme¹¹ izjavilo je da je svečane ženske kožune tada radila samo jedna osoba i to žena porijeklom iz sela Kruščica, djevojačkog prezimena Vukelić, udata u selo Kaluđerovac. Danas nam je ostao samo njezin **špic namet** Anica od Tome Uderlina¹².

Donje Pazarište

Ruža (Roja) Rukavina, rođ. Šimić, od oca Pave, 1937., Dubrava Pazariška¹³, 15. 3. 2016.

Takav je kožunić nosila njezina baka, odnosno Roža Šimić, a radi se o kožuniću koji je bio negdje do pasa ili malo niže. Bio je više narančaste boje, imao je naprijed dva džepića, a na svakom od njih je na sredini bilo ušiveno po ogledalce veličine oko 3 cm i koji su imali oblik romba. Iznutra je bilo bijelo runo odnosno vuna, dok je po rubovima bilo crno fino runo. Crno runo je bilo ušiveno po svim rubovima, osim po džepovima.

Ankica Pezelj, rođ. Šimić od oca Pave, 1948., Dubrava Pazariška, 16. 3. 2016.

Kao i njezina sestra Roja, sjeća se da je takav kožunić imala njezina baka Roža, ali je bila dijete i vrlo malo je zapamtila detalja. Sjeća se da je bio do pojasa, bio je crvenkasto narančaste boje, jako mekane i fine kože. Bio je opšiven po rubovima crnom vunicom odnosno runom, dok je unutarnje

11 Prije i neposredno nakon Drugog svjetskog rata

12 Bila je supruga Tome zvanog Uderlin (ostali podaci su nepoznati). Od te obitelji nema živućih članova u selu Kaluđerovac, niti bliže rodbine.

13 Zbog gospođe Rože je započelo ovo istraživanje i na tome se i ovom prilikom zahvaljujem.

runo bilo bijele boje. Imao je naprijed dva džepa, a na svakom je bilo ušiveno po jedno malo ogledalce u obliku romba. Ne sjeća se je li još negdje bilo prišiveno koje ogledalce, niti se sjeća kako je bilo ušiveno u kožu. Kopčao se s pucima koja su bila napravljena također od kože u obliku nekog cvjetića, a sapinjala su se oputom koja je bila na drugoj strani pridnjaca. Koliko joj se čini, dugmad od kože je bila s obadvije strane pridnjaca (i s one gdje je bila ušivena oputa za kopčanje - služili su za ukras).

Ivka Tićac, rođ. Radošević od oca Petra, 1938., Donje Pazarište, 7. 5. 2016.

Vrlo dobro se sjeća kožuna koje je tada izrađivala Anica Tomiše Uderlina koja je živjela u Kaluđerovcu. Anicu je osobno poznavala, a čak su i neka rodbina. To su bili kožuni koje nije svatko nosio, odnosno bili su svečani i nosili su se u crkvu ili u nekim drugim svečanim prilikama. Nosile su ih imućnije osobe. Bio je to kožunić koji je Anica radila u cijelosti, a najprije bi ušavila kožu na način da bi je »olumila«, odnosno ušavila s materijalom (ili prahom) koji su zvali »olum« i s kojim se obvezno miješalo ječmeno brašno. Kožunić je bio do ispod struka, bio je uži, odnosno više uz tijelo. Bio je narančasto crvenkaste boje. Unutrašnjost je bila od bijele vune, dok je po svim obrubima bio opšiven finom crnom janjećom vunicom koja je bila dužine do oko najviše 3 cm. Cijeli kožunić je bio također ukrasno opšiven i tankom oputom koja je ustvari držala to ukrasno runo. Oputom je bio opšiven i dio na ramenima koji je činio »ka neko proširenje«. Imao je dva džepa na prednjoj strani koji su također bio ukrašeni, odnosno opšiveni oputom po rubovima. Imao je puca napravljena od kože (oblik cvjetića), a kopčao se s »mašnom« koja je također bila od opute i ušivena s druge strane pridnjaca. Ona nije vidjela kožun s ogledalcima na džepovima. Budući da je bio fino uštavljen, strogo se pazilo da ne pokisne jer bi mu to nanijelo štetu, odnosno uštavljena koža bi se stvrdnula te se uvijek kada bi počela padati kiša, kožni dio okretao i stavljao do tijela, a krzno prema van.

Također je opisala i ostale dijelove muške i ženske narodne nošnje (tamne i modre *kiklje*, ili tamno plave i tamno zelene). Zanimljiva je činjenica da se dobro sjeća ženskih tkanica koje su bile široke oko 8 cm (šira je od sadašnjih rekonstruiranih tkanica) i završavale su s desetak centimetara

dugačkim resama koje su bile ukrašene, odnosno omotane nekim sjajnim materijalom (ona je to nazvala »sa pozlatom«). Ličke kape bile su isključivo ukrašene vezom (zečji skok), a nikako nisu bile s crnim obodom. Jedino se razlikovala dužina resa. Neki su nosili rese do ovratnika, dok su drugi nosili duge rese. Nije bilo pravila tko nosi kakve dužine.

Marija Levar, rođ. Starčević, od oca Petra, 1942., Donja Pazarišta, 29. 7. 2016.

Sjeća se da je kožune nosila starija generacija, odnosno njezina mama, dok mlađa generacija nije. Vrlo dobro se sjeća kako je izgledao. Radilo se o kožuniću do ispod pojasa, crvenkastije odnosno više narančaste boje. To je bio kožun koji je bio dosta stegnut, više pripijen uz tijelo. Imao je naprijed dva džepića koja nisu bila velike uporabne koristi, odnosno bili su dosta manji i u njih je mogla stati možda maramica, a vrlo teško cijela šaka. Više su služili za ukras. Nisu bili ravno sašiveni, nego je gornji dio bio više kao polukružno izrezan i napravljen. Nalazili su se nešto iznad donjeg vanjskog crnog runa. Specifičnost tih džepića je ta što su na svojoj sredini imali ušiveno po jedno malo ogledalce u obliku romba. Sjeća se da je ona kao i ostala djeca uvijek s divljenjem gledala u ta ogledalca koja su u to vrijeme bila rijetkost. Koliko se sjeća, i ta ogledalca su bila opšivena oputom i čini joj se da su bila postavljena nekako s unutarne strane džepića. Džepovi su cijeli bili opšiveni oputom (kao podšivanje coklji). Kožun je bio opšiven crnim krznom. Cijeli kožun je bio opšiven oputom crvenkaste boje, ali doslovno cijeli jer je ta oputa spajala našiveno crno runo po rubovima kao i sam džep. Kopčao se pucima koji su bili napravljeni od opute i čini joj se da su bila na lijevoj strani, a puca su sapinjana oputom u obliku mašne koja je bila ušita na drugoj strani pridnjaca. Također je viđala i kožune koji su umjesto cvjetića imali puca od malog drveta. Takve kožune radila je žena iz Kaluđerovca po imenu, odnosno nadimku Anica Tomiše Uderlina. Osim tih malih, šila je i kožune koji su se nosili svakodnevno. Sjeća se da su takve kožuniće u to vrijeme često nosili Perušićani.¹⁴

¹⁴ Pokazavši joj naknadno rukom nacrtanu skicu po njezinoj prethodno ispričanoj priči, gospođa Marija je s ushićenjem rekla da je upravo bio takav i to skoro pa identičan.

Stjepan Levar, od oca Mate, rođ. 1940., Donje Pazarište, 29. 7. 2016.

Suprug Marije Levar također je potvrdio sve informacije koje je gospođa Marija kazala, nadodavši još i podatak da se sjeća kako su ogledalca na džepovima bila umetnuta s unutarnje strane, odnosno bio je napravljen otvor ukrašen oputom, a ogledalce se postavilo s unutarnje strane džepa i nije moglo ispasti jer je bilo manje od izrezanog otvora, a s unutarnje strane džepa bila je ušivena kao neka podstava zbog koje također nije moglo pasti unutar džepa. Isti je rekao da je takve kožune radila Anica iz Kaluđerovca i vrlo dobro se sjeća »njezinog rada«. Bila je majstor za izradu takvih kožuna i vrlo poznata po tome. Takve kožune nije nosio svatko, nego samo imućnije i bolje stojeće osobe.

Ana Erbić, rođ. Milinković od oca Jure, 1931. Dubrava Pazariška, 29. 7. 2016.

Sjeća se kožuna koji su se nosili u svečanim prilikama i radi se o kraćim kožunima koje je šila Anica iz Kaluđerovca koja je bila žena Tome zvanog Uderlin. Sjeća se da je i njezinoj obitelji bila sašila kožun, ali ne svečani, nego za svakodnevne prilike. Anica je sama štavila i spremala kožu za kožun. Kožunić je bio crvenkaste boje koji je imao crvenom oputom opšivene rubove. Tako su bila opšivena i dva džepa. Ne sjeća se stakalaca na džepovima.

Velika i Mala Plana

Ana Mandekić, rođ. Jovanović, od majke Kate, 1934., Velika Plana, 29. 7. 2016.

Sjeća se da se takve kožuniće nosilo do negdje kraja Drugog svjetskog rata. Radi se o kožuniću narančaste boje koji je sezao do ispod pojasa i koji je imao opšiven rub s crnom janjećom finom vunom, dok je iznutra bilo bijelo runo, odnosno vuna. Ne sjeća se je li bio uz tijelo, iako je bio uži od svakodnevnog kožuna. Imao je naprijed dva džepa koji nisu bili opšiveni krznom, a na džepovima su bila ušivena ogledalca, odnosno po jedno ogledalce na svakom džepu oko 3 cm. Ogledalca su bila u obliku romba. Kopčao se tako da je imao napravljena puca od opute, samo se ne sjeća jesu li bila na obadrije strane, a puca su se sapinjala trakicama također od opute, a to izgleda »slično kao što sada imaju sprijeda dalmatinski sakoi«.

Matija Rupčić, rođ. Borovac, nadimak Maća, od oca Mate, 1933., Mala Plana, 5. 8. 2016.

Sjeća se da su ljudi za vrijeme dok je ona bila dijete nosili kožune i to je bio dio svakodnevnog odijevanja. Bili su to najčešće dugački kožuni. Za svečane prilike nosili su se kožuni koji su bili manjeg oblika, odnosno do ispod pojasa. To su žene nosile kada bi išle u »crikvu«. Bili su to kožunići crvenkaste boje koji su imali naprijed ušivena dva džepića. Džepovi, kao i cijeli rubovi kožuna bili su opšiveni tankom oputom. Zнала je to biti obična oputa, ali i oputa u nekoj boji. Sjeća se da su pojedini bili opšiveni crvenom oputom. Kožun je po rubovima imao našivenu crnu vunicu, iako to nije bilo kod sviju. Ne sjeća se da je ona ikada vidjela kožun koji je imao našivena stakalca na džepovima. Kožuni su se pravili tako da su ih ljudi »olumili« olumom i ječmenim brašnom. Ona se ne sjeća tko ih je radio za područje Pazarišta.

Kaluđerovac

Eva Arbanas, rođ. Arbanas od oca Martina, 1931., Kaluđerovac, 10. 9. 2016.

Nekad su skoro svi u selu nosili kožune. Svaka kuća je imala kožune, za svakoga ukućanina, bilo da se radi o odraslima ili odjeci. Kožuni su se nosili skoro pa svakodnevno i tada su se nosili jednostavniji oblici. Takav jedan joj je ostao, ali je dosta propao. Za svečane prilike je bilo drukčije. To su nosili i muškarci i žene. Više su svečanije nosile žene kada su išle u crkvu ili nekuda gdje se trebalo lipo obući. Vrlo dobro se sjeća svečanih kožuna, posebno ženskih koje su se nosile za svečane prilike. Bili su to kraći kožunići koji su bili do ispod pojasa. Bili su obojani u boju i to većinom narančastocrvenu. Naprijed su bila dva džepa koji su bili više polukružnog oblika. Džepovi su bili ukrašeni oputom koja je ponekad bila u boji kožuna ili nekoj drugoj boji ili je još uz opšivenu oputu po vrhu džepa najčešće bilo našiveno i krzno s crnom vunom. Cijeli kožun je najčešće bio opšiven oputom, bilo da je bila prirodne boje ili kombinacija više boja (crvena i smeđa). Kožun je bio opšiven po svim rubovima crnom kratkom vunom, odnosno crnom janjećom kožicom širine oko 3 centimetra. Na ramenima je postojalo »neko proširenje« koje je bilo sašiveno također oputom. Bilo je i svečanih kožuna

koji su na džepovima imali ušivena stakalca i to po jedno na sredini svakog džepa. Koliko se ona sjeća, ogledalca su bila u obliku srca.

Mira Mandekić, rođ. Arbanas od oca Frane, 1952., Kaluđerovac, 10. 9. 2016.

Kožune su u njezinoj obitelji imali svi članovi. I djeca i odrasli. To je bio obvezni i sastavni dio odjeće. Kožune za njezinu obitelj je pravila njezina pokojna majka, a sama je i štavila kožu i šila kožune. Nisu to bili svečani kožuni jer su takve radili majstori. Ali se sjeća svečanih kožuna koji su se nosili u svečanim prilikama, posebno kada se išlo u crkvu. U njezinom rodnom selu Kaluđerovcu do dugo iza rata nosili su se kožuni, pa ima ljudi koji ih i sad nose, iako to nisu oni svečani kožuni. Ti svečani su bili crvenkaste boje koji su po rubovima ukrašeni oputom. Imali su naprijed po dva džepa koji su također bili opšiveni oputom. Koliko se njoj čini bila je to ponekad i oputa u boji, npr. crvenoj ili smeđoj. Kožunić je bio optočen po rubovima crnom finom vunom.

ZAKLJUČAK

Obilazeći sva ova sela na prostoru Pazarišta, nigdje nije pronađen nijedan primjerak muškog ili ženskog kožuna, ali su evidentirani primjerci iz Kaluđerovca i Perušića. Njihov nalaz i opis potvrda su kazivanja pripovjedača.

Iz toga možemo zaključiti da je ženski svečani kožun (kožunić) s područja Pazarišta (sl. 17.) bio dužine do ispod pojasa, sašiven od triju dijelova janjeće štavljene kože spojenih na leđima, užeg kroja, a zakopčan je isticao ženske atribute. Obavezno je bio obojen u narančastu (ne svijetlu) boju. Unutarnje je runo bilo kraće i bijele boje. Po rubovima je u potpunosti opšiven finim štavljenim janječim krznom crne boje, dužine do 3 cm. Širina opšivenog krzna iznosila je oko 2-3 cm, a jedino nisu krznom opšiveni otvori za ruke. Crno štavljeno krzno po rubovima za kožun je bilo ušivano/opšiveno s obje strane oputom i to najčešće oputom u boji kožuna, ali je ponekad mogla biti crvene ili smeđe boje. Na prednjem dijelu obavezno su se nalazila dva manja džepa

polukružnog oblika u funkciji ukrasa. I džepovi su bili opšiveni oputom u boji kožuna, čime su ušiveni za prednju stranu. Ujedno je po rubovima mogao imati našiveno crno ili bez njega. Na sredini svakog džepa nalazilo se ušiveno s unutarne strane po jedno manje ogledalce u obliku romba.

Kopčao se s tri puce na lijevoj strani koje su se sapinjale trakom od smeđe opute, a mogla su biti napravljena u obliku cvjetića.

Sl. 17. Rekonstruirani izgled ženskog svečanog kožuna s područja Pazarišta

Literatura

HEĆIMOVIĆ SESELJA, MARA. 1985. *Tradicijski život i kultura ličkog sela Ivčević Kosa*. Zagreb-Gospić: Mladen Seselja - Muzej Like Gospić.

<https://web.facebook.com/groups/151227911598335/?fref=ts> (10. 8. 2016.).